

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ЗМІСТУ

Писанець Віталій Анатолійович - здобувач кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна»

УДК 342.9

У статті досліджено поняття принципу та режиму доброчесності працівників правоохоронних органів як вихідну етико-правову засаду правоохоронної діяльності, що визначає межі та спосіб поведінки працівників правоохоронних органів у дусі захисту та поваги до публічних цінностей, утвердження авторитету служби у правоохоронних органах як при виконанні службових обов'язків, так і у приватному житті.

Одним із найважливіших призначень принципу доброчесності є формування довгострокового ефекту від доброчесної поведінки, що передбачає розробку механізму у площині використання засобів та інструментів контролю, перевірки, моніторингу доброчесності, підвищення якості поведінкових реакцій працівників правоохоронних органів у певних оперативно-слідчих, управлінських чи приватних життєвих ситуаціях.

Найважливішими ознаками нормативної природи принципу доброчесності, як і будь-якого іншого етичного принципу у сфері публічного права, є: зв'язок права та моральних цінностей; правова можливість застосування відповідальності за недотримання порушення етичних правил шляхом застосування властивих нормативних засобів відповідальності; форма регуляторного впливу окреслюється заборонами або обмеженнями; засіб контролю та моніторингу поведінки, що охоплюється і вимогами поза здійсненням публічно-владних функцій; кодифікованість, спрямованість на врегулювання відносин груп осіб, об'єднаних певними корпоративними ознаками; чим більша публічність особи, тим вищі стандарти етики, тим більший нормативний обсяг процедур механізму забезпечення етики.

Критерії відмови від превалювання приватного інтересу як складова принципу доброчесності під час здійснення наданих повноважень працівнику правоохоронного органу можуть бути реалізовані наступним інструктивним шляхом: недопущення отримання позик, кредитів інших матеріальних та фінансових благ з перевагами, які недоступні іншим особам; встановлення рівного пріоритету взаємин із фізичними та юридичними особами, які звертаються до правоохоронця із законними зверненнями; відмови від отримання пільг, які недоступні іншим особам на загальних підставах; невикористання службових цінностей, майна, які ввірено працівнику правоохоронного органу для виконання службових завдань при вирішенні (задоволенні) особистих потреб; відмова від корисливої прихильності з боку інших зацікавлених осіб; недопущення демонстрування власної прихильності до різноманітних дороговартісних цінностей, інших коштовних речей, особливо, працівниками правоохоронних органів антикорупційного призначення; недопущення використання службового часу для вирішення особистих завдань або зловживання цим.

Ключові слова: принцип доброчесності, правоохоронні органи, дискреція власного розсуду, правоохоронна служба, поведінка, етичні стандарти.

The article explores the notion of the principle and regime of integrity of law enforcement officers as the initial ethical and legal basis of law enforcement activity, which defines the boundaries and manner of behavior of law enforcement officers in the spirit of protection and respect for public values, asserting the authority of the service in law enforcement agencies and in private.

One of the most important purposes of the principle of integrity is the formation of a long-term effect on virtuous behavior, which involves the development of a mechanism in the plane of the use of tools and instruments of control, verification, monitoring of integrity, improving the quality of behavioral responses of law enforcement officials in certain operational or administrative and management situations.

The most important features of the normative nature of the principle of integrity, as well as any other ethical principle in the field of public law, are: the connection between law and moral values; legal possibility of applying responsibility for non-compliance with ethical rules violation by applying their own normative means of liability; the form of regulatory influence is outlined by prohibitions or restrictions; a means of controlling and monitoring behavior that is also covered by requirements beyond the exercise of public authority; codification, focus on regulating the relations of groups of persons, united by certain corporate characteristics; the higher the publicity of the individual, the higher the ethics standards, the greater the regulatory scope of the ethics mechanism.

The criteria for rejecting the overriding private interest as an integral part of the principle of integrity in the exercise of the powers conferred on a law enforcement officer may be implemented in the following instructive way: preventing the receipt of loans, loans of other tangible and financial benefits with advantages not available to others; Establishing equal priority in relations with individuals and legal entities who approach law enforcement officers with legal complaints; refusal to obtain benefits that are not available to others on a general basis; non-use of official values, property entrusted to a law enforcement officer to perform official tasks in solving (satisfaction) of personal needs; abandonment of self-serving attachment by other stakeholders; preventing the demonstration of one's own commitment to a variety of high value items, other valuable items, especially by law enforcement officials; preventing the use of office hours to solve personal problems or abuse them.

Keywords: integrity principle, law enforcement, discretion, law enforcement, conduct, ethical standards.

Доброческа поведінка є багатогранним явищем, що має як корпоративний, так й індивідуальний прояв у публічній діяльності. Усвідомлення важливості забезпечення порядності та чесної поведінки стало актуальним питанням у процесі боротьби з корупцією, забезпечення високого рівня професіоналізму та дієвості державницьких функцій. Закріплення правового принципу доброчесності в законодавчих положеннях, без сумніву, є позитивним чинником не тільки подальшої нормопроектної відомчої діяльності, а й в умовах становлення доброчесності як режиму.

Тому цілком очевидно, що принцип доброчесності становить елемент управління публічною службою, в тому числі службою в правоохоронних органах. Особлива роль законодавчої закріпленості принципу доброчесності має системне значення. Загалом етичні стандарти, які акумулюються в етичних правилах та кодексах поведінки організацій,

установ, відомств за своєю природою мають вузьке нормативне призначення, яке обмежене роботою конкретної установи. Такі правила не мають правової цінності та не є правовими нормами. Закріплення на рівні закону змісту доброчесності як вимоги до поведінки працівників правоохоронних органів є запорукою розвитку інфраструктури етичних стандартів у щоденній правоохоронній діяльності

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні теоретико-правових аспектів змісту принципу доброчесності у діяльності працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. При визначенні змісту категорії «принцип доброчесності» необхідно виходити із першочергової ролі етичних принципів у роботі правоохоронних органів. У тлумачному словнику термін «принцип» означає: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, основний закон якої-небудь

точної науки, особливості, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось, переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [10].

На думку О.Ф. Скакун, принципи – це об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які висувуються до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. У принципах зосереджено світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації [8, с. 221].

Принципи публічної служби відображають найбільш значущі, загальноважливі, фундаментальні ідеї, настанови, що визначають напрямки, способи, форми реалізації владної компетенції, закріплені в законах.

Поведінка працівника правоохоронного органу має свідчити про високий рівень культури і сприяти авторитету органів публічної влади. Власною поведінкою правоохоронець не повинен спровокувати підозри у громадян щодо своєї недоброчесності чи упередженості. Це зумовлює формування сукупності етичних вимог до норм поведінки [13, с.12]. При цьому поведінка як об'єкт впливу принципу доброчесності проявляється абсолютно в усіх напрямках як публічної, так і приватної діяльності, вчинках, рішеннях тощо.

Натомість, серед численної кількості доктринальних джерел, у системі принципів правоохоронної діяльності досить поодинокі зустрічається *принцип доброчесності* як елемент системи правоохорони. Можна зробити припущення, що для правоохоронної служби як особливого виду публічної служби не властиві риси доброчесної поведінки. Такий висновок є кардинально протилежний ідеям та завданням правоохоронної діяльності, виконання яких не може нести цінність суспільству, якщо при цьому методи та сама поведінка правоохоронної діяльності не здатна бути доброчесною.

Натомість цілком правий В.С. Бліхар, який стверджує, що регламентування морального аспекта професійної діяльності та позаслужбової поведінки працівників правоохоронних органів ґрунтується на використанні традиційних способів правового регулювання: до-

зволів, обов'язків і заборон [1, с. 105-106]. Слід додати, що зазначений спосіб є класичним для більшості доктринальних ідей з управління правоохоронними органами. Стандарт доброчесної поведінки як принцип є новою моделлю поведінки, яка не зводиться до «дозволів-заборон». Регулювання доброчесної поведінки – це складний механізм пошуку правильних комбінацій та алгоритмів вчинків, набору інструкцій у конкретних ситуаціях. При цьому, роль дозволів, заборон не ігнорується, а навпаки розшифровується, тобто відмічаються варіанти поведінки, які можуть бути найбільш оптимальними за певних умов. Наприклад, критерій *відмови від превалювання приватного інтересу* під час здійснення наданих повноважень працівнику правоохоронного органу може бути реалізований шляхом: (1) недопущення отримання позик, кредитів інших матеріальних та фінансових благ з перевагами, які недоступні іншим особам; (2) встановлення рівного пріоритету взаємин із фізичними та юридичними особами, які звертаються до правоохоронця із законними зверненнями; (3) відмови від отримання пільг, які недоступні іншим особам на загальних підставах; (4) невикористання службових цінностей, майна, які ввірено працівнику правоохоронного органу для виконання службових завдань при вирішенні (задоволенні) особистих потреб; (5) відмови від корисливої прихильності з боку інших зацікавлених осіб; (6) недопущення демонстрування власної прихильності до різноманітних дороговартісних цінностей, інших коштовних речей (особливо правоохоронним органам антикорупційного призначення); (7) недопущення використання службового часу для вирішення особистих завдань або зловживання цим.

Що стосується правового регулювання відповідальності за недобросовісні діяння в роботі інших правоохоронних органів, то необхідно відмітити про важливість існування відомчих кодексів (статутів) поведінки та етики. Як правильно зазначає В.С. Бліхар, аморально-етичний вчинок у праві розглядають як підставу дисциплінарної відповідальності. На відміну від загальноправової інституціоналізації відповідальності за аморальний вчинок суб'єктів

правовідносин, інституціоналізація дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів має локальний характер і адресована спеціальним суб'єктам, щодо яких діють статусні закони та кодекси юридичної етики [1, с. 107]. Таким чином, правовою передумовою існування принципу доброчесності є формальне забезпечення відповідальності за вчинені правопорушення, недоброчесну поведінку, що може бути закріплено в етичних кодексах поведінки.

Виникнення принципу доброчесності пов'язане із необхідністю утвердження та забезпечення реалізації інших засад, наприклад, внутрішнього та зовнішнього контролю. З моральної точки зору, принципову роль при цьому, на думку Ю. П. Сурміна, Р. А. Науменка, Л. М. Гогіної, покликана відіграти доброчесність, тобто звернення до інтегральної суто індивідуальної професійної моральної якості [12, с. 152].

Найважливішими ознаками нормативної природи будь-якого етичного принципу у сфері публічного права є: зв'язок права та моральних цінностей; правова можливість застосування відповідальності за недотримання чи порушення етичних правил шляхом застосування властивих нормативних засобів відповідальності; форма регуляторного впливу окреслюється заборонами або обмеженням; засіб контролю та моніторингу поведінки, яке охоплюється і вимогами поза здійсненням публічно-владних функцій; кодифікованість, спрямованість на врегулювання відносин груп осіб, об'єднаних певними корпоративними ознаками; чим більша публічність особи, тим вищі стандарти етики, тим більший нормативний обсяг процедур механізму забезпечення етики.

Отже, етичний звід правил для сфери публічної служби є *публічним етичним кодексом із формально-юридичною природою його норм*. Його зміст та форми вираження в нормативних актах мають більш імперативний характер сприйняття та дотримання, на відміну від етико-корпоративних норм суб'єктів приватного права. Незважаючи на те, що загалом етичні стандарти поведінки публічних осіб не є правовими нормами, вони мають чимало спільних атрибутів з останніми.

Основним неправильним підходом до визначення змісту принципу доброчесності як одного з елементів принципів правоохоронної служби є його *буквальне* (вузьке) розуміння. Наприклад, працівник правоохоронного органу несе відповідальність за недоброчесну поведінку. На перший погляд, немає сумнівів у вірності даного словосполучення. Втім, у вузькому трактуванні підставами визначення недоброчесності є аморальні, неетичні вчинки. Натомість, широкий підхід позбавляється вичерпного переліку вчинків, оскільки завдання шкоди діями посадовців може бути спричинений численною кількістю індивідуальних проявів, серед яких і корупційні дії.

О. Томкіна вважає, що нормативно-правове регулювання принципу доброчесності повинне передбачати посилення вимог до моральних та морально-психологічних якостей осіб, уповноважених на виконання функцій держави [11, с. 72]. Втім, за такого підходу, широке тлумачення змісту «доброчесності» не буде охоплюватися всіма нормами правового регулювання. Тому черговий раз обґрунтовується в міру широкий підхід до розуміння феномену доброчесності та принципу доброчесності як самостійного *стандарту* публічної служби, який не слід ототожнювати із суміжними принципами, наприклад, прозорість, гуманність, неупередженість тощо.

Слід піддати критиці *занадто широкий* зміст принципу доброчесності, який запропонував С. В. Ківалов. На його погляд, зазначений принцип повинен охоплювати патріотизм, шанобливість, сумлінність, працьовитість, дисциплінованість, гідність, вдячність, милосердя, щирість, відповідальність [4, с. 11]. Охоплення ознаками доброчесної поведінки у формі проявів патріотизму, шанобливості, щирості є доцільним тільки у тому випадку, якщо вони спрямовані на захист публічного інтересу та публічних цінностей, у даному випадку правоохоронної діяльності. Для працівників правоохоронних органів буквально сприйняття деяких якостей може йти в розріз прямим виконанням функцій та завдань, що є небажаним, а інколи і недопустимим. Наприклад, милосердя та щирість як морально-етичні складники не зовсім властиві правоохорон-

цям спеціального призначення при проведенні антитерористичних заходів чи при ліквідації особливо небезпечних злочинців. У даному випадку основне завдання – забезпечення безпеки держави та її громадян, що в системі публічних цінностей перебуває на першому місці. Проте, слід погодитись із С. В. Ківаловим у тому, що значення доброчесності повинне знаходити зміст у Присязі державного службовця працівника правоохоронного органу [4, с. 11].

Сорокіна Н. Г. стверджує, що доброчесність публічної служби може у найзагальнішому вигляді означати високоморальну характеристику її представників, діяльність яких спрямована на досягнення добра (блага) як для кожної окремої людини, так і суспільства в цілому [9, с. 176]. Але слід погодитись, що досягнення добра для кожної окремої людини з боку публічної особи є ніщо інше як утопія. Демонстрація високоморальних якостей повинна бути, але не за умови буквального розуміння утвердження добра, гуманізму і т.д. Це неосяжні завдання, які, до того ж, не переслідуються цінностями публічної служби. Місія доброчесності публічних осіб полягає, в першу чергу, у тому, щоб не нашкодити публічним інтересам.

Також не зовсім обґрунтованим видається міркування В. Л. Костюк та І. Б. Воробйової про об'єднання принципу доброчесності та прозорості [6, с. 10]. На наш погляд, зазначені принципи мають суттєву різницю як за сутнісним змістом, так і за типом правового регулювання. Якщо прозорість є основоположною засадою державного управління та відносин побудови взаємодії суб'єктів владних повноважень та суспільства, то доброчесність орієнтується на індивідуалізуючу складову поведінки окремих посадовців. Прозорість – це категорія публічного права, коли доброчесність – термін публічної етики.

Натомість, правильною є думка В. Васильківської, що принцип доброчесності зумовлений необхідністю викорінення зі сфери державної служби конфлікту інтересів та повинен сприяти діяльності державного службовця на утвердження авторитету і престижності державної служби в цілому [2, с. 89]. Тому такою основною цінністю принципу доброчесності правоохоронних органів є публічний інтерес

правоохоронної діяльності, спрямованість на його захист шляхом демонстрації правоохоронцем чесності, моральності, правомірності, непідкупності, неупередженості тощо своїх дій як представника правоохоронної системи.

Експертами голландського інституту державного управління в систему елементів принципу доброчесності публічних осіб включено ознаку «*відданість справі*» [3]. На наш погляд, незважаючи на те, що відданість справі належить до ознак професіоналізму, її необхідно опосередковано враховувати при оцінці доброчесності публічної особи, оскільки: *по-перше*, демонструючи відданість, наприклад, правоохоронній функції, службовець приймає в якості внутрішнього зобов'язання й інші корпоративні принципи правоохоронної діяльності; *по-друге*, відданість, готовність діяти до кінця передбачає усвідомлення та виконання публічного інтересу служби, що супроводжується призначенням доброчесності – спрямованість на захист публічного інтересу; *по-третє*, відданість справі є проявом поваги до корпоративних правил та усвідомлення своєї приналежності до місії відомства, де працює службовець; *по-четверте*, демонстрація відданості є позитивним прикладом для суспільства не тільки такими якостями, як працьовитість, а й ототожнення того, що особа сприяє реалізації публічних завдань, які їй було делеговано.

Серед інших правових інструментів, встановлення на загальнодержавному рівні принципів доброчесності поведінки має вплив на утвердження авторитету державної служби та правоохоронних органів.

У деяких працях доброчесність, як засада публічної служби, сприймається як *інструмент* або *засіб* служіння публічних осіб громадянину, суспільству, державі [7, с. 76]. Наприклад, суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду [5]. У даному випадку *формування доброчесності* є результатом дотримання закону та принципу верховенства права.

3-поміж іншого, посада та функціональна діяльність суддів має більш широкую дискрецію власного розсуду. Такий чинник безпосередньо впливає на необхідність контролю доброчесної поведінки, оскільки результати суддівської діяльності у формі актів правосуддя є найвищим засобом та гарантією справедливості. Прийняття рішень, які суперечать основоположним принципам права, підриває авторитет не тільки судової гілки влади, а й державницького механізму в цілому.

З урахуванням зазначеного прикладу необхідно стверджувати, що професійна чесність правоохоронних органів виступає не тільки засобом управління правоохоронними органами, реалізації антикорупційної політики, утвердження професіоналізму та ефективності, а й результатом реалізації ними інших функцій, дотримання законів та правових принципів. Пріоритет на досягнення громадського уявлення про доброчесність правоохоронних органів є наслідком утвердження поведінки, що базується на професійній чесності кожного окремого правоохоронця.

У системі нормативного регулювання діяльності правоохоронних органів відсутні уніфіковані етичні вимоги до осіб, які проходять службу та виконують правоохоронні функції. Щодо цього є об'єктивні чинники. Втім, у доктрині правової науки постійно точаться дискусії навколо терміна «правоохоронна служба», який сприяв би уніфікації змісту діяльності всіх правоохоронних органів у державі. Нормативна наявність такої дефініції слугувала б підставою для розкриття форм, напрямків та принципів правоохоронної служби в цілому. За її відсутності не знайшов свого закріплення і зміст принципу доброчесності, який повинен бути в функціональній та приватній поведінці працівників органів правопорядку.

Важливість принципу доброчесності правоохоронних органів пояснюється його функціями:

1) *нормативна регуляторність*, що передбачає розвиток норм управління в дусі толерантності, поваги до прав людини, професійності та високого рівня культури;

2) *публічність та прозорість* – вимоги до доброчесної поведінки мають бути загально-

відомими суб'єктам, які взаємодіють із правоохоронними органами;

3) *систематизація та уніфікація* критеріїв доброчесності;

4) *юридична визначеність*, тобто чітке встановлення місця доброчесності в ієрархії юридичних та етичних засобів регулювання;

5) *спрямованість на забезпечення публічних цінностей* у діяльності правоохоронних органів;

6) *дисциплінованість* – встановлення правових та поведінкових обмежень у публічній діяльності та приватному житті;

7) *спрямованість на недопущення настання незаконних негативних наслідків* для громадян від правозастосовчої діяльності правоохоронних органів, або застосування ними заходів примусу;

8) *спрямованість на недопущення вчинення корупційних правопорушень*;

9) *самотивація* – стимулювання розвитку особистих якостей та професійності;

10) *корпоративність* – підвищення рівня корпоративних стандартів та якості управління в системі правоохоронної інституції, підвищення рівня корпоративного духу, забезпечення професійних дієздатних структур, які б підтримували якісну психологічну підготовку публічних осіб правоохоронних органів.

Принцип доброчесності пронизує весь процес правоохоронної діяльності:

- доброчесність проходження кваліфікаційного оцінювання на посади в правоохоронних органах;

- доброчесність виконання службових обов'язків;

- дотримання правил чесності, порядності, неупередженості в приватному житті поза робочим процесом;

- доброчесне дотримання обмежень, встановлених законом у результаті звільнення з правоохоронних органів.

Одним із найважливіших призначень принципу доброчесності є формування довгострокового ефекту від доброчесної поведінки, що передбачає розробку механізму у площині використання засобів та інструментів контролю, перевірки, моніторингу доброчесності, підвищення якості поведінкових реакцій пра-

цівників правоохоронних органів у певних оперативно-слідчих, управлінських чи приватних життєвих ситуаціях.

Висновки. Отже, принцип доброчесності правоохоронних органів – вихідна етико-правова засада правоохоронної діяльності, що визначає межі та спосіб поведінки працівників правоохоронних органів у дусі захисту та поваги до публічних цінностей, утвердження авторитету служби у правоохоронних органах як при виконанні службових обов'язків, так і у приватному житті.

Серед численної кількості доктринальних джерел у системі принципів правоохоронної діяльності досить поодиноким зустрічається принцип доброчесності як елемент системи правоохорони, оскільки цьому детермінує:

- нещодавнє запровадження формально-юридичного визначення змісту принципу доброчесності в Законі України «Про державну службу»;

- дискусійність доктринальних підходів до розуміння правоохоронної діяльності, правоохоронної служби, а також відсутність терміна «правоохоронний орган» у системі чинного законодавства;

- відсутність єдиного зводу кодексів етичних норм для всіх правоохоронних органів в апараті виконавчої влади.

Література

1. Бліхар В. С. Принцип відповідальності в морально-професійному утвердженні працівників правоохоронних органів (філософсько-правова рефлексія) / В. С. Бліхар // Філософські та методологічні проблеми права. - 2016. - № 2. - С. 103-110. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmrrp_2016_2_10.
2. Васильківська В. Теоретико-правова характеристика новітніх принципів державної служби з урахуванням законодавчих перетворень / В. Васильківська // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 10. - С. 87-91. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Rgir_2016_10_18.
3. Європейський досвід державного управління: Курс лекцій / Уклад. : О. Ю. Оржель, О. М. Палій, І. В. Кравчук та ін. - К. : Видво НАДУ, 2007. - 76 с.
4. Ківалов С. В. Принципи державної служби у новому Законі «Про державну службу». - Актуальні проблеми держави і права, 2012. - С7-16.
5. Кодекс суддівської етики : Рішення; 3'їзд суддів України від 22.02.2013 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001415-13>.
6. Костюк В. Л. Принципи державної служби в умовах правової держави: науково-теоретичний підхід / В. Л. Костюк, І. Б. Воробйова // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». - 2017. - № 2(16) : [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/17kvlntr.pdf>.
7. Рудакевич М.І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління: Моногр. - Тернопіль: Астон, 2007. - 398 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун. - Харків : Консум, 2001. - 656 с.
9. Сорокіна Н.Г. Доброчесність як базова категорія у вихованні публічного службовця // Теорія та практика державної служби : матеріали наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 8 грудня 2017 р. / за заг. ред. С. М. Серьогіна. - Д. : ДРІДУ НАДУ, 2017. - 275 с.
10. Термін «принцип» : Словник української мови. - Академічний тлумачний словник (1970—1980). - [URL]: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>.
11. Томкіна О. Принцип доброчесності державної влади: постановка проблеми // Вісник Національної академії правових наук України. - 2014. - № 1. - С. 65-74.
12. Тренінг у системі професійної підготовки державноуправлінських кадрів : зб. тренінгів / редкол. : Ю. П. Сурмін, Р. А. Науменко, Л. М. Гогіна. - К. : НАДУ, 2013. - 100 с.
13. Яремін І.І. Аспекти етичних правил поведінки публічних службовців: навчально-методичний посібник / І.І. Яремін. - Івано-Франківськ: ІФОЦППК, 2016. - 68 с.